

Smíchov zmizelý a mizející

DANA STEHLÍKOVÁ

Historie Smíchova je v povědomí dnešních lidí spojena s barvitým líčením Arbesova románu Štrajchpudlíci, s prostředím jeho několika romanet, nebo s dalšími někdejšími předměstími Prahy, jako byly Holešovice, Karlín, Žižkov nebo Vysočany, obce vyrůstající během 19. století při výpadových komunikacích z Prahy kolem průmyslových závodů. Území Smíchova však sloužilo jako předměstí již Praze středověké, přestože netvořilo v půdorysu jednotný celek. Komunikace vedoucí z Malé Strany a od staroměstských brodů se větvila při úpatí Petřína na cesty ke Košířím a ke Zlíchovu. Nejméně od dvanáctého století je pravděpodobná existence dvou smíchovských center — dvorce plaského kláštera a osady svatojakubské.¹ V době Karla IV. výstavba gotických hradeb na severu rozdělila osadu Újezd, kopcovitý terén západního území Smíchova byl osazen vinicemi. Osídlení se přesunulo k jihu — na jih od svatojakubské osady byl zřízen kartuziánský klášter, pravděpodobně při karlštejnské odbočce zlíchovské cesty; nad ním na ostrohu snad stál hrádek Kuglvajt a jižněji podél zlíchovské silnice byla založena klášterní ves, s níž je poprvé spojován název Smíchov.²

V husitské době byla uvedená centra zrušena. Smíchovské pozemky i obec jako správní celek přešly do majetku staroměstských měšťanů, přičemž si Smíchov zachoval specifický členitý půdorysný útvar v podstatě patrný až dodnes.

Hranici mezi Malou Stranou a Smíchovem vyznačily po polovině 17. století nové hradby s hlubokým příkopem, přibýly novostavby Slavatova a Eggenbergova letohrádku a malostranský hřbitov, původně jen morový.

V 18. století obohatily smíchovskou architekturu hlavně dvě Dienzenhofferovy stavby — vlastní vila, později nazvaná Portheimka, a pavilón, zbořený před výstavbou Jiráskova mostu. Vzkvétaly viniční usedlosti. Pruská vojska v letech 1741 až 1744 a v roce 1766 Smíchov hrubě devastovala, ale josefínský katastr dosvědčuje opět rychlý růst stavebního podnikání (60 domů oproti 8 domům tereziánského katastru). Dosavadní vesnická zástavba byla od sklonku 18. století doplňována předměstskou řadovou zástavbou, tvořenou nejprve jednopatrovými domky a statky při hlavní komunikaci, směrem k hradbám řídčeji.³

Radikální změnu ve vývoji Smíchova přineslo 19. století. Zakládání manufaktur a továren vyvolalo příliv pracovních sil a následně rozsáhlou stavební činnost, zaměřenou na řadové dvou až šestipodlažní domy. Ponejvíce šlo o domy činžovní s nájemci

z řad jak měšťanů — řemeslníků a drobných podnikatelů, tak dělníků. V nepatrné míře byla smíchovská výstavba nouzových dělnických kolonií.

Architektura nájemních domů je dosud neprávem hodnocena převážně jako nekvalitní, a proto často podléhala a podléhá demoličním záměrům. Článek se chce pokusit o její hlubší rozbor a ukázat na její úroveň především na příkladech průměrných domů demolovaných v nedávné době v souvislosti s výstavbou metra.⁴

Počátek 19. století zastihuje Smíchov už s provozem tkalcovny, továrnami na klobouky a na šátky; prudce roste počet domů — oproti 60 domovním číslům roku 1785 se v roce 1825 uvádí 195, tedy více než trojnásobek. Do té doby převažující zástavba vesnického typu nabyla charakteru řemeslnické osady s převládající textilní výrobou. K nejstarším činžovním domům v Praze se řadí i první smíchovský, postavený na Svatojakubském náměstí (dnešní Arbesovo), nazvaný Amerika. Vznikl začátkem století pro zaměstnance Wienerovy továrny na šátky. Bydlelo v něm až 180 dělníků a nájemné se platilo z jednotlivých ploch uvnitř bytu.⁵

První třetina 19. století je na Smíchově typická spíše extenzivní zástavbou, o níž máme představu podle počtu a lokalizace domů, protože popisná čísla zůstávala. Většina těchto staveb byla ještě během 19. století nahrazena novými. Převážně šlo o nízké nájemní domky nevyhovující rozvoji průmyslového předměstí, na něž byl Smíchov povýšen roku 1838, a později města (od roku 1849). Dělníci se stěhovali do opuštěných letohrádků, usazovali se v okolních vesnicích (Košíře, Radlice), ale především jim byly pronajímány byty v domech hromadného bydlení, které po celé 19. století zůstalo převládajícím a typickým bydlíštěm smíchovských dělníků. Tím se zdejší situace odlišovala od osídlení při uhelných revírech (severní Čechy, Kladensko), kde převládaly kolonie. Po celé 19. století bylo však i pro Smíchov typické také to, že učni a pomocní dělníci menších podniků bydleli přímo v dílnách.

Obvyklým typem činžovního domu druhé třetiny 19. století je podsklepená dvoupatrová pavlačová stavba na půdorysu tvaru obdélníka, L nebo U (čp. 24, 25, 26, 219, 222 v Nádražní ulici, 1, 3, 5, 9, 13 na třídě S. M. Kirova a mnohé další). Výzdoba fasády se omezuje na římsy a podokenní pole, je obvykle tvořena prefabrikovanými reliéfními dlaždicemi s ornamentálním dekorem, rostlinným a zřídka i figurálním. Trvají domovní znamení, např. čp. 15 U slunce na nároží dnešní třídy S. M. Kirova a ulice V. Huga, čp. 222 U zlatého anděla, nebo na pozdějším domě čp. 218 U beránka na třídě S. M. Kirova. Charakteristická je absence vnitřní výzdoby domů, výjimkou je dekorace vstupní chodby čp. 252 Na bělidle nebo čp. 392 v dnešní ulici R. Luxemburgové. Schodiště jsou často točitá, stěnu mají členěnu nejvýše oknem nebo nikou, která slouží jako odkládací plocha (v patrech jsou často vestavěné skříňky) nebo pro plastiku domovního patrona, jako tomu bylo např. u čp. 27 v Nádražní ulici. Tamější dřevořezba sv. Václava v životní velikosti pravděpodobně pochází ze čtyřicátých let 19. století a dokládá poměrně dobrý umělecký standard jinak průměrného domu.⁶ Právě tak je tomu u plastiky sv. Jana Nepomuckého se žebákem, která vznikla v dílně Josefa Malínského kolem roku 1820 pro dům čp. 203 a po znovuvystavění domu

Pohled z Bozděchovy ulice k Plzeňské třídě — dvorní zástavba domů čp. 25, 26, 27 a 344 kolem roku 1930

byla vložena do nárožní niky v patře (roh dnešní třídy S. M. Kirova a ulice Kartouzské).⁷

Zábradlí schodišť a pavlačí tvoří štíhlé litinové sloupky, zdobené úzkým prstencem dekoru; tvarově bohatší jsou jediné mříže balkonů (např. čp. 5 na třídě S. M. Kirova).

Během třicátých až čtyřicátých let se rozrůstaly průmyslové stavby. První kartounka Beerova, která už roku 1814 obsadila Slavatovský letohrádek, byla tehdy rozšířena o sousední přístavby v parku; podobně Porgesova kartounka, založená roku 1815 při Dienzenhofferově vile, zabrala i tuto stavbu. Přibyla porcelánka, Richterova přádelna, dvě bělidla, po polovině století i dva cukrovary. Obvykle šlo o nevzhledné přízemní budovy, které byly do konce století strženy. Estetické nároky nebyly kladeny ani na Ringhofferovu vagónku přenesenou před rokem 1850 z Nového Města k plzeňské silnici. Výjimečná mezi nimi byla stavba čp. 34 v dnešní Nádražní ulici. Tato tříkřídlá budova Štěpánovských parních mlýnů se dvěma dvory vznikla kolem roku 1845. Střední čtyřpatrový obdélný objekt s plochým rizalitem o pěti osách a s pilastry probíhajícími všechna patra byl doplněn dvěma postranními jednopatrovými křídly na půdorysu L. Strohá fasáda neubírala na kvalitě této monumentální a ve hmotě vyvážené stavbě, demolované roku 1979.⁸

První polovinu 19. století je možno charakterizovat dostačující výstavbou nájemních domů. Rozpor je však mezi výší nájemného a příjmy nejnižších vrstev obyvatelstva, které je tak nuceno hledat levnější ubytování v nejrůznějších podnájmech, čímž dochází k několikanásobnému přelidnění i v dosud vyhovujících domech. Dělníci nejhůře placených profesí (tkalci, nádeníci) musí volit dočasná provizoria, neboť pro nejistý výdělek do podnájmů přijímání nejsou.

Nebylo ještě obvyklé doplňování dalších domů na téže parcele, a přesto k němu došlo u čp. 25 v dnešní Nádražní ulici. Na místě Jarošovské chalupy z poloviny 17. století a Michlova domu z konce 18. století se během následujících čtyřiceti let objevila přestavba nebo novostavba trojkřídlého domu na půdorysu U s dvorem obráceným branou do Schwarzenbergovy třídy (dnešní Nádražní), jak jej zachycuje stabilní

Dům čp. 222 U zlatého anděla, dvorní fasáda nejstarší části stavby (z roku 1850)

Domovní znamení U zlatého anděla

katastr z roku 1841. Stavba byla značně odsazena od uliční čáry, takže při doplňování řadové zástavby byl před ní kolem poloviny 19. století umístěn další dům. Po několika přestavbách byly nejstarší části objektu strženy a do roku 1980 se dochovala jen vstupní brána dvorního objektu. Nesla na dvou pilířích dvě pískovcová poprsí imperátorů, z nichž zejména méně poškozená bysta svědčí o dobrém sochaři první třetiny 19. století, vycházejícím z barokní tradice.⁹

V zástavbě obývané především zaměstnanci Ringhofferovy továrny vznikl roku 1850 dům čp. 222 U zlatého anděla na nároží dnešních ulic Nádražní a Plzeňské. Původně dvoukřídlý patrový obytný dům Josefa Preislera s prostorným sklepením pod celým půdorysem a propojený pod čp. 429, měl několik hostinských místností. Roku 1878 k němu byla dostavěna dvoukřídlá stavba pivovaru se sladovnou. Jinak strohý pavlačový dům byl označen v průčelí do Schwarzenbergovy třídy nápisem a v trojúhelném tympanonu štítu nástěnnou malbou anděla v rozevláté říze barvy zlatého okru s palmovou ratolestí v levici. Při transferu fresky před demolicí domu koncem roku 1979 byly pod vrstvou nečistot zjištěny místy přemalby. I před jejich sejmutím lze konstatovat, že v souboru pražských domovních znamení 19. století jde o ojedinělý příklad monumentální malby. Na ploše téměř sedmi čtverečních metrů vyniká kompoziční rozložení figury a typ anděla, který se vymyká běžné produkci třetí čtvrtiny 19. sto-

letí.¹⁰ Tehdy v sále uvedeného domu hrálo ochotnické divadlo, pro něž maloval kulisy mladý Václav Brožík. Proto jeho autorství nelze vyloučit ani u fresky anděla.

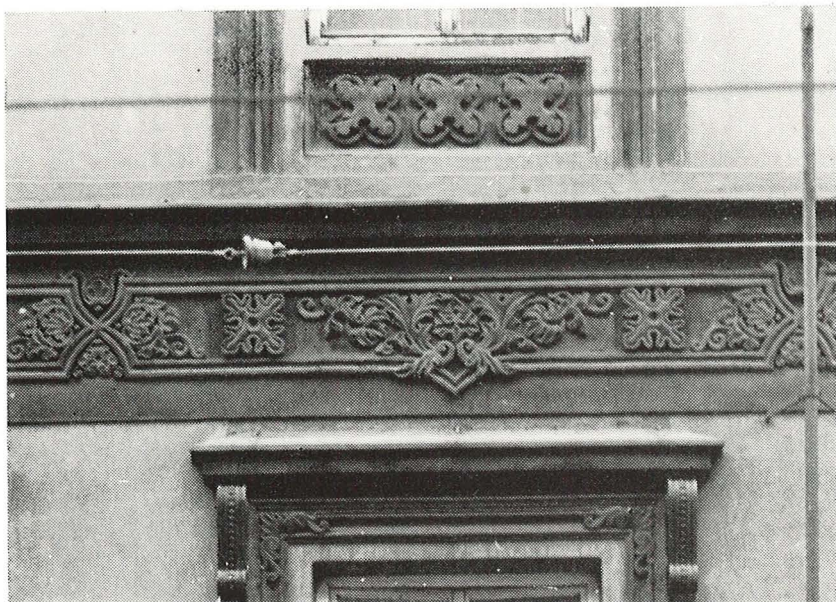
Stavební činnost druhé třetiny 19. století, tvořená na Smíchově ponejvíce dvou až třípatrovými řadovými domy, byla usměrňována regulačním plánem, analogickým karlínskému. Podle něho se zhušťovala uliční zástavba do pravoúhlých bloků s pravidelnou sítí komunikací zejména koncem tohoto období, jak dosvědčuje obrazová i fotografická dokumentace. Bylo dotčeno převážně východní území, zatímco na západě se i při rostoucím osídlení udržel organicky rostlý systém komunikací, podmíněný členitým terénem.

Koncem šedesátých let se na Smíchově objevily první novorenesanční budovy — čp. 339 se zajímavou, jednotně řešenou a barevnou fasádou ve stylu severoitalské renesance a čp. 203 U arcivévody Štěpána (oba domy v dnešní třídě S. M. Kirova). Čp. 203 sloužilo jako hotel, čímž lze vysvětlit reprezentativní rozvrh fasády s bohatě plastickými a jemně profilovanými články, které jsou na středním rizalitu akcentovány figurálními plastikami, z nichž zejména figury mužů ve třetím patře odkazují ke kvalitním předlohám. Méně zdařilá je Schulzova úprava domu čp. 236 pro smíchovskou radnici, i když má zajímavou dekoraci Arnošta Poppa.

V návaznosti na veřejné budovy se utvářejí i činžovní domy. V šedesátých a sedmdesátých letech si převážně zachovávají prostou pavlačovou dispozici, ale většinou už mají novorenesanční fasádu. Běžná je plastická nebo náznaková bosáž přízemí, okna jsou často vkládána do edikul se segmentovým nebo trojúhelným tympanonem a výrazně vyložené římsy. Takových domů vyrostlo během deseti let více než sto. Kromě těch, které nahradily starší domy, byly obsazovány hlavně parcely

Zbytek označení Schwarzenbergovy třídy
kolem poloviny 19. století
(čp. 34 v Nádražní ulici)

Detail fasády domu v Nádražní ulici č. 23 (čp. 27). Dům postaven před 1850, demolován 1980

při nových komunikačních uzlech — roku 1861 bylo zřízeno nádraží České západní dráhy a roku 1868 most císaře Františka Josefa I. Ojedinele vznikaly fasády jako u čp. 391 v Jeronýmově ulici (dnes Rosy Luxemburgové), jejíž štukovou supraportu navrhl J. V. Myslbek.¹¹ Početnější zastoupení typických a dobře vybavených novorenesančních domů na Smíchově v sedmdesátých letech chybí, protože průmyslový krach omezil stavební podnikání a donutil zchudlé vrstvy obyvatelstva k novému stěhování a mj. dosídlení nouzové kolonie v Košířích. Čelní smíchovští a holešovičtí továrníci si uvědomovali, že tak dochází k částečnému znehodnocování pracovních sil jejich závodů, a proto sdružení ve Společnosti pro stavbu bytů v Praze, začali stavět od roku 1869 na Smíchově (a o málo později v Bubnech) jádro vzorové dělnické kolonie na Mrázovce, která vznikala na vyspělé urbanistické osnově po vrstevnicích. Tvoří ji domky s jedno až dvoupokojovými byty a plným hygienickým vybavením. Dělnické kolonie tohoto typu se zde ve větším měřítku však neprosadily. Později vyrůstaly jen kolonie nouzové, typické teprve od začátku 20. století — Arizona, U Bulovky, U Tresorie. Přibyla další nádraží — pro buštěhradskou a pražsko-duchcovskou dráhu, železniční i Palackého most.

K novému stavebnímu rozmachu došlo v osmdesátých až devadesátých letech. Kromě novostaveb sakrálních — zejména baziliky sv. Václava, klášterů Sacré Coeur a sv. Gabriela — se počet domů zdvojnásobil, takže oproti 503 z roku 1880 bylo v roce 1900 zaznamenáno už 1021 čísel popisných. Smíchovští měšťané, zbohatlí z provozu nyní už třiceti továren, převážně strojírenských, chemických a textilních, objednávali

Nároží ulice Nádražní a Bozděchovy před demolicí (čp. 27 a 28)

si reprezentativní čtyř až šestipatrové činžovní domy; nejvýstavnější z nich jsou budovány na nově vzniklých nábrežích. Vysoká řadová zástavba ruší dosavadní dominanty a stává se určujícím typem zdejší architektury.

Příznačné je vyhocení rozporu mezi rostoucím komfortem měšťanské architektury a znehodnocováním jejích celků dostavbou dvorních traktů a dalších přístaveb. Statistická evidence z roku 1890 zjistila na Smíchově 1206 přeplněných bytů, tj. 35 % domů, přičemž kritériem byl počet osob vyšší než čtyři v jedné místnosti, ale ojediněle bylo zaznamenáno i čtrnáct osob.¹²

Zatímco druhé rokoko a první vlna novogotiky po polovině století nezanechaly na Smíchově výraznější stavby, tvarosloví výzdoby osmdesátých a zejména devadesátých let spojilo v exteriéru a interiéru domů jak novorenesanci tak baroko, rokoko i novogotiku. Stylově čisté domy české novorenesance, jako čp. 542 ve Zborovské ulici od architekta Wiehla s výzdobou Myslbekovou, jsou výjimkou. Domy v podstatě zůstávají svým uspořádáním novorenesanční, je kladen důraz na světlé prostorné byty s balkóny a plným vybavením, zcela nezávisle na interiérech je tvořena fasáda. Její bohatá štuková dekorace není obvykle vázána celkem, rozpadá se na výzdobu portálů, rizalitů a pater. Vysoká umělecká měřítko lze klást většinou jen na details. Podobně je tomu s výzdobou vstupních chodeb a interiérů. Nedávno už bylo poukázáno na bohatství vzorů a typů výzdobných prvků těchto domů,¹³ které si i při určujícím obchodním hledisku zachovaly dobrý umělecký standard.

Vyvrcholení uměleckých snah o nové sjednocení architektury s výzdobou bylo dosaženo teprve v secesních stavbách. Na Smíchově jsou reprezentovány především stavbami stylově kolísajícího architekta Aloise Čenského: Národním domem, tržnicí

a několika činžovními domy. Jediným prvotřídním příkladem secese na Smíchově byl Kotěřův výstavní pavilón pod zahradou Kinských, ale žádnou odezvu v pozdějších stavbách nenašel. Pokud jde o činžovní domy, je jich jen několik desítek — představu o přepychu a reprezentaci u většiny měšťanů asi lépe splňovaly novoslohové domy v duchu panující módy, případně obohacené secesní výzdobou. Secesní činžáky se zde běžně stavěly až v letech 1906—1918; často souběžně vyrůstaly jak domy s bohatým rostlinným dekorem, tak střídme geometrizované formy výzdoby pozdní secese. Souladu účelného uspořádání interiéru a jeho výzdoby bývá dosaženo i přes to, že se na realizaci obvykle podílelo více firem. Dobrým příkladem je interiér chodby domu čp. 17 na dnešní třídě S. M. Kirova, v detailech měl kvalitní dekoraci i nedávno demolovaný dům čp. 28 od architekta Čenského v Bozděchově ulici.

Secese nezasáhla do smíchovské zástavby výrazně, ale přesto je jí dovršena architektura činžovních domů 19. století.

Pro Smíchov, právě tak jako pro další předměstí historického jádra Prahy, jsou

Štěpánovský mlýn v Nádražní ulici (č. 9—11, čp. 34). Postaven 1845, demolován 1979

příznačné radikální proměny osídlení a zástavby. Raně středověký Smíchov musel ustoupit gotickým hradbám, centra vrcholného středověku zmizela v době husitské, pohusitský Smíchov mizí během třicetileté války. Nástupem průmyslu jsou opět dotčena především předměstí. Manufakturám, továrnám a jejich charakteristickému zázemí musí ustoupit zahrady a letohrady. S vývojem vícepatrové činžovní zástavby druhé a třetí třetiny 19. století se dovršuje proměna Smíchova na město, v němž jsou potlačeny původní dominanty společenské, správní i sakrální architektury. Od začátku 20. století, ale zejména po přičlenění Smíchova k Velké Praze, narostla nová zástavba i do dosud uchovaných míst — zahrad, starého městského jádra a továren. Specifičnost urbanistických celků tím byla setřena.

Dnešní doba opět silně podřizuje smíchovské území vlastním stavebním záměrům. Mezi nejvýznamnější jmenujme alespoň metro trasy B a tunel, který propojí Smíchov se Strahovem, budované v rámci urbanistické studie Smíchov 1985—2000. Tak jsme svědky dalšího mizení starého Smíchova, které na rozdíl od dob předchozích dokumentujeme a díla mimořádné kvality se snažíme zachránit.

Poznámky

- ¹ Z bohaté regionální literatury jsou nejzávažnější příspěvky F. J. Zoubka, studie M. Jakubičky o kartuziánském klášteře, v údajích přesné knihy H. Lintemerové, monografie Böhmova a vlastivědný přehled, vzniklý za redakce Hanslový. Kritický souhrn dějin Smíchova, postihující spolehlivě jak urbanistický, tak historický vývoj obce podala pasportizace SÚRPMO, kterou pod vedením dr. D. Líbala prováděl dr. H. Ječný v letech 1957—1960. V této netištěné práci, o jejíž materiál se opírám zejména v úvodní části článku, je také podrobný přehled pramenů, plánů a literatury. Dějiny a stavebně historický průzkum většiny domů dosud zpracovány nebyly.
- ² Hypoteticky byla ves lokalizována mezi dnešní ulice Ostrovského, Nádražní a Vltavu podle parcelace středověkého typu, patrně ještě na stabilním katastru z roku 1841.
- ³ Srovnej Huberův plán Prahy z roku 1786 s Jüttnerovým plánem z roku 1812 a stabilním katastrem ze čtyřicátých let 19. století.
- ⁴ U 15 smíchovských domů (především demoličního bloku v Nádražní ulici od Plzeňské třídy po ulici Bozděchovu) jsem prováděla v letech 1979—1980 stavebně-historický průzkum; poznatky byly porovnány s průzkumem ostatních smíchovských domů a dále s podobnou dokumentací, prováděnou u demoličních celků metra v Karlíně (8 domů), Holešovicích (34 domů), Novém Městě (12 domů) a ve starých Radlicích.
- ⁵ Janovský, J., o. c., str. 17.
- ⁶ Nyní ve sbírkách Muzea hl. m. Prahy.
- ⁷ Josefa Malínského za autora označil R. Hlubinka, rukopisná pozůstalost čp. 203, jistě podle archivních údajů. Stylová příbuznost je zřejmá, další smíchovské zakázky Malínského jsou na malostranském hřbitově a jeho autorství nelze vyloučit ani u byst imperátorů ze smíchovského čp. 26.
- ⁸ Rozbor historie jednotlivých domů (čp. 24, 25, 26, 27, 28, 34, 219, 222, 344, 429 atd.) prováděný pro dokumentaci PSSPPOP, přesahuje rámec tohoto článku, proto odůvodnění všech zde uvedených tvrzení najde čtenář v těchto pracech, uložených v archívu Střediska. Zde v poznámkách uvádím jen zásadní odkazy.
- ⁹ Obě poprsí dnes uložená v Muzeu hl. m. Prahy. Srovnej poznámku 7.

- ¹⁰ Zmínka o andělu poprvé u J. Böhma, o. c., str. 189. Transfer fresky, převzaté do sbírek Muzea hl. m. Prahy, provedli na podnět PSSPPOP restaurátoři ČFVU ak. mal. Jiří Látal a ak. mal. Michal Tomek.
- ¹¹ J. V. Myslbek, Korespondence, Praha 1960, str. 99. — Dvořáková Z.: J. V. Myslbek, Praha 1979, str. 67 soudí, že šlo o sochařskou výzdobu. Domnívám se, že šlo pouze o štukatury dosud existující na čp. 391.
- ¹² Etnografie pražského dělnictva III, Praha 1975, str. 19. Ve studii J. Vařeky Způsob bydlení a bytová kultura pražského dělnictva 1848—1938, str. 2—103 jsou přesně naznačeny tehdejší bytové problémy.
- ¹³ Benešová M.: Objevený Žižkov, str. 304—306; Wittlich P.: o. c., str. 195.

Základní literatura

- Almer, J.: K regulaci Smíchova, Za starou Prahu VIII, 1921.
- Benešová, M.: Objevený Žižkov, Architektura ČSR, XXXVII, 1978, str. 304—306.
- Benešová, M.: Secese v Čechách, Architektura ČSR, XXXIV, 1975, str. 61.
- Benešová, M.: Smíchov — vývoj území, Architektura ČSR XXXII, 1973, str. 379—382.
- Böhm, J.: Monografie města Smíchova, Praha 1882.
- Etnografie pražského dělnictva I—III, Praha 1975.
- Hansl, F.: Smíchovsko a Zbraslavsko, Praha 1899.
- Herain, J.: O historické mapě města Smíchova, ČSPSČ V, 1897, str. 26—29.
- Jakubička, M.: Klášter Zahrada sv. Máří kartuziánského řádu na Újezdě v Praze, ČČM LXXXV, 1911.
- Janák, P.: Praha XIX. století, sborník Jak rostla Praha, Praha 1939.
- Janovský, J.: Smíchov v Arbesově době, Praha 1946.
- Lintemer, H. Smíchov, Ein Stadtbild, Praha 1877.
- Masaryková, A.: Druhé rokoko v pražské architektuře, PA 41, 1940.
- Novotný, A.: Zmizelá Praha VI, Praha 1946.
- Pauly, J.: Památník města Smíchova, Praha 1898.
- Poche, E.: Pražské paláce, Praha 1973, str. 102—104.
- Poche, E. — Benešová, M. — Hlaváček, L. — Konečný, D. — Novotný, O. — Wittlich, P.: Praha našeho věku, Praha 1979.
- Poche, E. — Wirth, Z.: Zmizelá Praha IV, Praha 1946.
- Ruth, F.: Kronika královské Prahy, I—III, Praha 1901—4.
- Smichow, Stadt bei Prag, Prag 1869.
- Wirth, Z.: Architektura v českém národním dědictví, Praha 1960.
- Wirth, Z.: Praha v obrazech pěti století, Praha 1932.
- Wirth, Z. — Matějček, A.: Česká architektura 1800—1900, Praha 1925.
- Zelinka, T. Č.: Pražská předměstí, Praha 1955.
- Zoubek, F. J.: České školy smíchovské (ročenka) 1877, 1878.
- Zoubek, F. J.: Smíchovské upomínky historické, Smíchov 1875.

Prameny

- Archív odboru výstavby ONV v Praze 5
- Hlubinka, R. — Pozůstalost
- Ječný, H.: Smíchov, pasportizace SÚRPMO, Praha 1950